

UNIVERZITET U NIŠU
EKONOMSKI FAKULTET
Časopis "EKONOMSKE TEME"
Godina izlaženja XLVII, br. 2, 2009., str. 127-142
Adresa: Trg kralja Aleksandra Ujedinitelja 11, 18000 Niš
Tel: +381 18 528 601 Fax: +381 18 523 268

TRŽIŠTE I INSTITUCIJE KAO KOMPLEMENTARNI EKONOMSKI MEHANIZMI – PRISTUP NOVE INSTITUCIONALNE EKONOMIJE

Doc. dr Zoran Stefanović*

Rezime: *Ekonomska ortodoksija smatra tržište univerzalnim i neprikosnovenim mehanizmom ekonomske racionalnosti. Institucionalistički pravac ekonomske misli osporava navedenu postavku. Postojanje transakcionih troškova remeti tržišnu alokaciju i stvara tražnju za ne-tržišnim institucijama. Shvatanje o učešću institucija u alokaciji resursa afirmisano je unutar nove institucionalne ekonomije. U radu se prikazuju geneza i savremeni doprinosi pomenutom shvatanju unutar ovog pravca.*

Ključne reči: *tržište, institucije, transakcioni troškovi, nova institucionalna ekonomija.*

Uvod

Postavka o tržištu kao sveprisutnom i omnipotentnom mehanizmu odvijanja ekonomskih interakcija je široko prihvaćena u savremenoj ekonomskoj teoriji. Međutim, nisu retka ni osporavanja takve postavke u okviru ekonomske heterodoksije. Kritika pomenutog shvatanja tržišta možda je najbolje argumentovana u okviru institucionalističkog pravca ekonomske misli. Ona je naročito dobro razrađena unutar nove institucionalne ekonomije, kroz doprinose skoncentrisane oko koncepta transakcionih troškova. Stoga se u radu skicira evolucija shvatanja tržišta i transakcionih troškova unutar ove škole i prikazuju njegove savremene varijante. Najpre se čini kratak osvrt na izvore nove institucionalne ekonomije, reprezentovane u teorijama Komonsa i Kouza, a zatim se prikazuje i recepcija njihovih ideja u teoriji Vilijamsona.

---

* Ekonomski fakultet Niš
UDK 339.1; Pregledni rad
Primljeno: 19.02.2009.

Tržište i institucije u ranom institucionalizmu

Bez previše rezervi moglo bi se utvrditi da idejni koreni savremenih institucionalističkih razmatranja odnosa tržišta i institucija dosežu do samih početaka ovog pravca. Tu se pre svega misli na koncepcije jednog od osnivača institucionalizma, američkog ekonomiste Džona Komonsa (1862-1945). Istražujući granična područja ekonomije i prava on je formirao, za to vreme, osobenu koncepciju američkog kapitalističkog društva.

Slično ostalim institucionalistima, on je najpre definisao pojam institucije, kao kolektivnu akciju, koja kontroliše, oslobađa i ekspanira individualnu akciju. Ova društvena "kontrola" individualne akcije sastoji se od neorganizovanih običaja i tekućih interesa koji upravljaju onim što pojedinac može, mora ili sme da učini. Oni se najneposrednije ispoljavaju u tzv. "radnim" pravilima [5, str. 648].

Delovanje kolektivne akcije usmereno je na tržišni mehanizam. Naime, njega treba regulisati tako da koristi i tereti proizvodnje društvenog bogatstva budu pravedno raspodeljeni. To se postiže društvenom regulacijom transakcija.

Transakcija je osnovni element Komonsove analize. Pri tome, učinjen je istorijski pomak u odnosu na neoklasiku. Dok je neoklasika uzimala u obzir samo materijalnu dimenziju transakcije (razmena resursa), dotle Komons daje mnogo širu postavku pomenutog pojma. Naime, ekonomske transakcije ne podrazumevaju samo razmenu materijalnih dobara, već se razmenjuju i svojinska prava transaktora nad tim dobrima. Svojinska prava koja su predmet transfera u razmeni su proizvod pravnog poretka. Stoga, analiza transakcija ne može biti odvojena od pravnog okvira [6, str. 7]. Na taj način pravna komponenta postaje legitimni deo ekonomske analize. Više od toga, transakcije kao pojam povezuju pravo, ekonomiju, etiku i druge discipline.

U kapitalističkoj privredi postoji tri grupe transakcija:

1. Vlasničke, koje predstavljaju voljni prenos vlasništva između jednakih aktera.
2. Menadžerske, kao prenos instrukcija od ekonomski/pravno superiornih ka inferiornima.
3. Racionirajuće, koje obuhvataju dogovore o alociranju dobitaka ili gubitaka na aktere nekog poduhvata [7, str. 64].

Poslednje dve grupe transakcija imaju element prinude, i nose rizik od nekorektne dominacije moćnijih aktera. Komons je smatrao da istinski

Tržište i institucije kao komplementarni ekonomski mehanizmi
– pristup nove institucionalne ekonomije

---

progresivna ekonomska aktivnost ne treba da ima prinudni karakter. Zato, kad god menadžerske i racionirajuće transakcije budu potrebne u privredi, one moraju da budu zakonski "ublažene" kako bi se uspostavila ravnopravnost između svih relevantnih učesnika.

Upravo se u transakcijama ispoljavaju konfliktni interesi učesnika u razmeni, u borbi za oskudne resurse. Dužnost je društva da zatvori jaz između tih konfliktnih interesa, kako bi se u najvećoj mogućoj meri očuvala bezbednost, zdravlje, blagostanje zaposlenih. Društvo, dakle, mora da kanališe tržišnu razmenu, u smislu ublažavanja konflikata između transaktora.

Ključnu ulogu u takvom "ublažavanju" tržišne razmene ostvaruje sudski sistem. Naime, manifestovani konflikti u transakcijama dospevaju pred sudove. Nosioци sudske vlasti dužni su da na najbolji mogući način premoste sporove između transaktora, kroz iznalaženje odgovarajućih radnih pravila. Nosioци sudskih funkcija, u težnji da razreše transakcione sporove donose određene sudske odluke. One mogu biti zasnovane postojećim normama, koje su već postale deo pravnog sistema, a mogu da inaugurišu nove norme, koje samim tim postaju deo pravnog sistema. Nove norme u stvari predstavljaju već postojeće poslovne običaje, koje sudije prihvataju kao način razrešenja određenog spora. Dakle, nosioци sudske vlasti vrše kontinuiranu selekciju onih poslovnih običaja koji će postati zvanične pravne norme i deo pravnog poretka. Naravno, uklanjanje jednog ograničavajućeg faktora kroz pronalazak nove pravne norme ima nenameravane posledice u nastanku jednog ili više propratnih ograničavajućih faktora. Shodno Komonsovoj koncepciji, kontinuirana institucionalizacija običaja unutar sudskog sistema, kroz njihovu svrsishodnu selekciju, predstavlja proces institucionalne evolucije [19, str. 112].

Kolektivna akcija društva, oličena u nosiocima sudskog suvereniteta, permanentno oblikuje tržišnu razmenu, kroz kontinuirana nastojanja da se ublaže konflikti između ekonomskih aktera koji su njome generisani. Na taj način društvo pokušava da obezbedi da ishodi razmene budu rezultat fer tretmana svih učesnika u transakcijama.

Shodno navedenom, tržište u Komonsovoj koncepciji nije "prirodna" kategorija, već produkt permanentne društvene akcije na oblikovanju razmene. Takvo shvatanje suštinski je različito od neoklasičnog apstraktnog i naturalističkog poimanja tržišnog mehanizma. Sistem tržišne razmene koji je Smit opisao pomoću formule "nevidljive ruke" za Komonsa nije ništa drugo nego okvir pravila uređenog društva, koji nije univerzalne prirode, već je produkt evoluiranja radnih pravila kroz vekove [6, str. 137].

Tržište nije produkt prirodnog poretka, već društveno konstruisani mehanizam koji se sastoji od kolekcije radnih pravila. Radna pravila prvenstveno se odnose na regulisanje svojinskih prava, stvaraju se na različitim nivoima odlučivanja, a njihova obaveznost obezbeđuje se kroz primenu suvereniteta. Evolucija radnih pravila omogućava opstanak kapitalizma kao svojevrsnog tekućeg interesa, kroz obezbeđenje pravične raspodele tereta i koristi proizvodnje društvenog bogatstva. Pored sudskog sistema, suverenitet za rešavanje sporova između transaktora može biti alociran na biznis i norme iz domena religije, morala kulture [6].

Veoma su značajne poruke o prirodi tržišnog mehanizma koje proizilaze iz Komonsove koncepcije:

1. Najpre, evidentna je razlika u odnosu na neoklasično rezonovanje o tržištu kao apsolutno superiornom mehanizmu. Veoma često tržišne transakcije počivaju na neravnopravnosti učesnika u razmeni, odnosno nelegitimnoj dominaciji moćnih aktera. Stoga, teret proizvodnje i raspodele društvenog bogatstva nije pravedno raspodeljen između svih učesnika.
2. Proces tržišne razmene mora biti mnogo šire postavljen u odnosu na tradicionalni pristup. Transfer svojinskih prava nad resursima, a ne materijalna razmena dobara, čini suštinu tržišnih transakcija.
3. Društvo interveniše u procesu tržišne razmene, kako bi se obezbedilo ublažavanje brojnih konflikata oko razmene svojinskih prava nad retkim resursima.
4. Kontinuirana nastojanja društva da oblikuje tržišnu razmenu ostvaruju se prvenstveno kroz pravnu regulativu. S obzirom da je izloženo neprekidnoj društvenoj regulaciji tržište biva oblikovano kao deo pravnog poretka društva.
5. Stoga, tržište nije prirodna kategorija, već produkt evolucije pravnog poretka društva.

Jasno je da se već ovde može zapaziti, da postoji saznanje o institucijama kao važnom, i na neki način, tržištu pridruženom mehanizmu alokacije resursa. Doduše, kod Komonsa se ipak u pomenutom smislu više akcentuira formalna institucionalna struktura, oteletvorena u pravnom okviru društva.

Odlučujuću ulogu u daljem oblikovanju ovakvih teorijskih tokova imala su Kouzova (Ronald Coase, r. 1910) istraživanja industrijske organizacije [3] i [4]. Pokušavajući da odgovori na pitanje šta uslovljava postojanje preduzeća, na koje neoklasika nije imala odgovor, Kouz je utvrdio da postoje alternativni načini organizovanja proizvodnje. Jedan je

Tržište i institucije kao komplementarni ekonomski mehanizmi
– pristup nove institucionalne ekonomije

---

tržišni, koji se ostvaruje korišćenjem cenovnog mehanizma. On podrazumeva decentralizovanu ekonomsku aktivnost, i međusobno nezavisne transakcije. Oni ulaze u razmenu svojih svojinskih prava nad resursima na tržištu, koja ima slučajan karakter i nezavisno donose sve odluke u vezi sa njom. Takav način funkcionisanja privrede u potpunosti podražava neoklasične ekvilibrističke koncepcije. Međutim, povezivanje resursa može se organizovati i unutar preduzeća, koje za razliku od tržišta predstavlja centralizovanu i organizovanu strukturu. Ranija ekonomska teorija prednosti preduzeća kao načina organizovanja proizvodnje objašnjavala je tehnološkim razlozima, odnosno padom troškova proizvodnje usled ekonomije obima. Međutim, prema Kouzu, troškovi transakcija, a ne proizvodni troškovi imaju odlučujuću ulogu u odabiru načina na koji će se organizovati proizvodnja [9, str. 234-235].

Transakcioni troškovi predstavljaju troškove korišćenja cenovnog mehanizma. U njih se mogu ubrojiti troškovi otkrivanja relevantnih cena, troškovi pregovaranja i zaključivanja ugovora. Pobrajani troškovi mogu uticati na transakcije da odustanu od direktne tržišne razmene i pristupe integrisanju svojih svojinskih prava nad resursima unutar preduzeća. Preduzeća predstavljaju primer hijerarhijske i organizovane strukture, u kojoj se uspostavlja centralizovana kontrola i koordinacija unetih resursa. Preduzeća vrše ukidanje cenovnog mehanizma, jer umesto promene relativnih cena, radne napore alokira onaj ko upravlja proizvodnjom [9, str. 235].

Preduzeće postaje mehanizam koordinacije resursa onda kada su transakcioni troškovi njegovog korišćenja niži od troškova korišćenja cenovnog mehanizma. Transakcione troškove unutar preduzeća predstavljaju troškovi upravljanja preduzećem, koordinacije resursa, nadzora i kontrole rada zaposlenih u preduzeću. Ekonomičnost izvođenja navedenih funkcija determiniše i nivo transakcionih troškova u preduzeću. Preduzeća predstavljaju strukture unutar kojih se, hijerarhijskim relacijama, uspostavlja kontrola nad transakcionim troškovima.

Svojom teorijom preduzeća, Kouz je ukazao na dva značajna momenta:

1. da ekonomisanje transakcijama predstavlja ključnu determinantu efikasne alokacije resursa, i
2. da se ono može vršiti unutar alternativnih institucionalnih aranžmana, tržišta i preduzeća.

Nastavljajući navedena istraživanja, Kouz je uspostavio i vezu između svojinskih prava, transakcionih troškova i efikasnosti alokacije resursa. Ta se relacija označava i kao Kouzova teorema, i ona glasi: efikasna alokacija resursa je nezavisna od inicijalnog rasporeda svojinskih prava, ukoliko su svojinska prava jasno definisana, prenosiva i transakcioni troškovi jednaki nuli, odnosno ako se svojinska prava besplatno mogu preneti [4; prema: 9, str. 236].

Kouzova teorema sugerise da i država oličena u sudskoj vlasti predstavlja važan mehanizam alokacije resursa. Međutim, društvo treba neprekidno da meri relativnu efikasnost države, u odnosu na tržište kao mehanizam razrešavanja transakcionih konflikata. Drugim rečima, društvo mora da iznađe optimalan miks alternativnih institucija u regulisanju ekonomske aktivnosti: tržišta, preduzeća i države.

Jedna od poruka Kouzove teoreme je da tržište ne može uvek optimalno da alocira svojinska prava (i resurse koji su njima definisani) usled postojanja transakcionih troškova. Stoga mu se u alokaciji pridružuju društvene institucije: firme i država.

Sličnosti Kouzove i Komonsove koncepcije ekonomske aktivnosti su evidentne. Najpre, sam teorijski fokus na transakcijama i svojinskim pravima nad resursima i posmatranje transakcija kao pravnih kategorija, vezanih za svojinska prava. Razrešavanje transakcionih konflikata predstavlja predmet interesovanja oba teoretičara. Međutim, dok Komons ekskluzivno pravo za razrešavanje sporova pripisuje sudskoj vlasti, dotle je Kouz posmatra samo kao jednu od alternativnih institucija za ekonomisanje transakcionim troškovima, pored tržišta i preduzeća. Takođe, Komons je tržište posmatrao kao autput odgovarajuće društvene regulacije, dok je kod Kouza tržišna razmena od države nezavisna institucija.

Važno je istaći još jednu vezu Kouzove teorije sa ranim instiucionalizmom. Ona se sastoji i u samoj definiciji transakcionog troška, koga je Kouz uveo u ekonomsku analizu. Ona ima određenu sličnost sa Klarkovim shvatanjem, da "napor u odlučivanju" može da bude značajan trošak. On podrazumeva troškove kalkulacije i prikupljanja informacija. Troškovi odlučivanja mogu da nateraju čak i "savršenog hedonistu" da obustavi dalju kalkulaciju. Prema Klarku, sredstva za ekonomisanje transakcionim troškovima predstavljaju običaj i navika [2; prema: 15].

**Tržište i institucije kao komplementarni ekonomski mehanizmi
– pristup nove institucionalne ekonomije**

**Transakcioni troškovi, institucije i tržište
– pristup nove institucionalne ekonomije**

Kouzova teorija predstavlja doktrinarni izvor celokupne nove institucionalne ekonomije. U njoj su postavljene ključne relacije između svojinskih prava, transakcionih troškova i ekonomske efikasnosti. Ona nosi i jasnu poruku vezanu za oblikovanje pravnog sistema, koje mora da bude usmereno ka što jasnije definisanim svojinskim pravima, čime se između ostalog redukuje i neizvesnost u njihovoj razmeni, a samim tim i potencijalni transakcioni troškovi. Ukoliko se obezbede jasno definisana svojinska prava i minimiziraju transakcioni troškovi, onda je otvoren put za optimalno rešavanje transakcionih sporova pregovorima između samih ekonomskih aktera, nasuprot arbitriranja države. Ekonomski ciljevi prava sastoje se stoga u [20, str. 68]:

1. maksimizaciji ekonomske efikasnosti,
2. minimiziranju transakcionih troškova,
3. imitiranju savršeno-konkurentnog tržišta

Tokom šezdesetih godina dvadesetog veka, došlo je do intenzifikacije istraživanja uticaja svojinskih prava i transakcionih troškova na ekonomsku efikasnost. U tom smislu svakako su najznačajniji doprinosi Olčiana (Armen Alchian, r. 1914), Demzeca (Harold Demsets, r. 1930), Norta (Douglass North, r. 1920), Vilijamsona (Oliver Williamson, r. 1932), Pejovića (Svetozar Pejović) i dr. Njihove koncepcije konstituišu novu institucionalnu ekonomiju kao savremenu školu ekonomske misli (opširnije o tome u: [11] i [12]).

Iako je još uvek u procesu definitivnog teorijskog zaokruživanja, mogu se identifikovati ključne odrednice pristupa novog institucionalizma. One se sastoje u pokušajima da se u jedinstven teorijski okvir objedine [13, str. 3]:

1. efekti alternativnih svojinskih prava na troškove transakcija i motivacione strukture;
2. efekti troškova transakcija i motivacionih struktura na ekonomsko ponašanje i
3. empirijski dokazi navedenih efekata.

Postavlja se pitanje kako se definišu optimalna svojinska prava unutar nove institucionalne ekonomije. Ona se izjednačavaju sa, potpuno definisanim, privatnim vlasništvom. Pravo vlasništva obuhvata [13, str. 6]:

1. Ekskluzivnost vlasništva, koja znači da vlasnik ima pravo da bira šta će raditi sa svojim dobrima.
2. Transferabilnost vlasništva koja znači da vlasnik ima pravo da izvrši transfer svog dobra drugoj osobi po uzajamno prihvaćenoj ceni.
3. Ustavne garancije vlasništva, koje znače da država garantuje primenu i stabilnost privatnog vlasništva.

Stabilna i dobro zaštićena svojinska prava omogućavaju pojedincima da lakše identifikuju potencijalne koristi od razmene, smanjujući tako transakcione troškove. Suprotan efekat imaju nedovoljno zaštićena i nestabilna svojinska prava. Shodno navedenom, adekvatno postavljene svojinske institucije neophodan su uslov da tržišni mehanizam na optimalan način obavi svoju alokativnu funkciju.

Svojinske institucije mogu nastajati spontano, kroz ponavljane interakcije ekonomskih aktera, ili spoljnim nametanjem, od strane države. Egzogeno formiranje svojinskih institucija redovno podrazumeva reakciju neformalnih institucija društva. Neretko, otpor neformalnih institucija, negostoljubivih za nove svojinske aranžmane, stvara prohibitivno visoke transakcione troškove u pomenutom procesu. Stoga, svaka svojinska rekonfiguracija mora da ima dovoljno senzibiliteta za moguća ograničenja, locirana u neformalnoj institucionalnoj strukturi [16], [17] i [18].

Značajan pravac razvoja novog institucionalizma odnosi se na analizu transakcionih troškova. Ključni protagonista ove linije istraživanja unutar novog institucionalizma, Vilijamson, kao izvor svoje teorijske orijentacije Vilijamson navodi Komonsov institucionalizam. Dve su značajne teze koje povezuju teoriju Komonsa i Vilijamsona [23, str. 3]:

1. kao i Komons, teorija transakcionih troškova posmatra transakciju kao centralnu jedinicu ekonomskog ponašanja;
2. transakcije podrazumevaju elemente konflikta koje društvo nastoji da premesti stvaranjem "upravljačkih struktura".

Drugi značajan izvor teorije transakcionih troškova je neoklasična ekonomija. Naime, tvrdeći da je neoklasična ekonomska analiza suviše apstraktna, predstavnici teorije transakcionih troškova nastoje da je učine realističnijom. Takva teorijska nastojanja realizuju se inkorporiranjem transakcionih troškova u neoklasičnu teoriju cena. Na taj način, teorija transakcionih troškova postaje svojevrсна sinteza Komonsovog institucionalizma i neoklasične ekonomije [8, str. 95].

Suštinsko svojstvo savremene privrede jeste postojanje transakcionih troškova. Transakcija se dešava kada dobro ili usluga prolazi kroz tehnološki odvojive međusklopove, tamo gde se jedna faza aktivnosti

Tržište i institucije kao komplementarni ekonomski mehanizmi
– pristup nove institucionalne ekonomije

---

završava, a druga počinje. Kada međusklopovi dobro funkcionišu, (slično ispravnoj mašini u fizici), ovaj se transfer odvija bez smetnji. U fizičkim sistemima, eventualne smetnje nazivale bi se frikcijama. Ekonomski analogon frikcijama, u privredi predstavljaju transakcioni troškovi. Oni nastaju kada učesnici u razmeni funkcionišu disharmonično, kada postoje česti nesporazumi i konflikti koji vode odlaganjima, prekidima i drugim zastojsima. Nasuprot tradicionalog proučavanja troškova tehnologije i neprekidne proizvodnje (ili razmene), teorija transakcionih troškova proučava komparativne troškove planiranja, adaptiranja i kontrole izvršenja zadataka pod različitim upravljačkim strukturama [23, str. 1-2]. Upravljačke strukture su u stvari institucije kapitalizma, nastale u procesu njegove evolucije. Stoga je celokupna evolucija kapitalizma kao društveno-ekonomskog poretka usmerena na izgradnju institucija koje ublažavaju dejstvo transakcionih troškova.

Ekonomska organizacija društva zasnovana je na procesu ugovaranja između različitih transaktora. Transakcioni troškovi vezani su za ugovore i ispoljavaju se u svom ex ante ili ex post modalitetu. Ex ante transakcioni troškovi predstavljaju troškove formulisanja, pregovaranja i osiguranja sporazuma. Pomenute radnje mogu biti obavljene detaljno, što je veoma ambiciozan zadatak, jer ugovorom onda moraju da budu pokrivena sve eventualnosti, i obezbeđena saglasnost ugovornih strana na odgovarajuće adaptacije ugovora. Realnije je da sklopljeni ugovor bude nepotpun, u smislu predviđanja brojnih nepredviđenih događaja i adaptacija ugovornih strana, a da se eventualnosti pokrivaju onda kada nastanu [23, str. 20].

Ex post transakcioni troškovi imaju nekoliko oblika:

1. troškovi prekida koji nastaju kada transakcije ispadnu iz poretka predviđenog ugovorom;
2. troškovi cenjkanja onda kada se bilateralnim naporima pokušavaju da koriguju nepoklapanja u odnosu na ugovor;
3. troškovi uspostavljanja i funkcionisanja upravljačkih struktura koje rešavaju nesporazume;
4. troškovi vezani za garancije da će se ugovorne obaveze izvršiti [23, str. 21].

Obe pomenute vrste troškova teško je kvantifikovati. Razloge njihovog postojanja treba tražiti van uobičajenog domena ekonomske teorije [22, str. 1538]. Transakcioni troškovi proizilaze iz nekih karakteristika čoveka kao aktera procesa ugovaranja. One su vezane za racionalnost i motive ljudi u procesu ugovaranja.

Postoje tri vrste racionalnosti čoveka u procesu ugovaranja:

1. Najjača je maksimizirajuća racionalnost, u kojoj su akteri redukovani na njihove ciljne funkcije, koje zadovoljavaju na optimalan način. Ovakav tip racionalnosti prisutan je u neoklasičnoj ekonomiji.
2. Ograničena racionalnost, u kojoj akteri pokušavaju da budu racionalni, ali u tome samo ograničeno uspevaju.
3. Najslabiji tip racionalnosti je organska racionalnost, gde čak i "neznanje" funkcioniše kao sredstvo ostvarivanja ciljeva, i ponekad bolje od znanja i planiranja. Pomenuti pristup prisutan je unutar austrijske škole [24, str. 173].

Takođe, moguće je razlikovati i tri vrste motiva ljudi u procesu pregovaranja:

1. Oportunizam, koji podrazumeva ostvarivanje sopstvenog interesa uz pomoć lukavstva. On uključuje laganje, krađu i varanje, mada može imati i suptilnije forme. Šire posmatrano, oportunizam se odnosi na nepotpuno i iskrivljeno prikazivanje informacija, naročito u cilju obmane, maskiranja, zamračivanja ili zbunjivanja na neki drugi način. Oportunizam je odgovoran za informacionu asimetriju koja znatno komplikuje ekonomsku organizaciju.
2. Jednostavno ostvarivanje sopstvenog interesa – podrazumeva da se sporazumi odvijaju u skladu sa ugovorenim postavkama. Ukoliko nema iznenađenja u procesu sprovođenja sporazuma, onda se ovaj uslov ostvaruje. Ovakav pristup prisutan je u okviru neoklasične ekonomije. Tada se pitanja ekonomske organizacije redukuju na tehnološku dimenziju procesa proizvodnje i razmene.
3. Poslušnost – pretpostavka vezana za socijalni inženjering. Ona odgovara situaciji u kojoj preskripcije centralno-planskog organa sprovode pojedinci koji se u potpunosti identifikuju sa njegovim ciljevima. U takvom sistemu motivacije ekonomska analiza se uglavnom redukuje na tehničku dimenziju.

Prevashodno područje interesovanje teorije transakcionih troškova su oportunizam i ograničena racionalnost ekonomskih aktera. Ove dve karakteristike ljudske psihologije stvaraju neizvesnost u svim fazama procesa ugovaranja. Iz neizvesnosti se izvode transakcioni troškovi. Društvo je toku evolucije kapitalizma iznalazilo različite upravljačke strukture za ekonomisanje transakcionim troškovima. Pored tržišta, postoje i netržišne upravljačke strukture, među kojima značajno mesto zauzimaju firme.

Tržište i institucije kao komplementarni ekonomski mehanizmi – pristup nove institucionalne ekonomije

---

Polazna tačka Vilijamsonove sheme institucionalne evolucije su tržišta. Naime, njegova je pretpostavka da je na početku evolutivnog razvoja društva jedina institucija koja služi obavljanju ekonomskih transakcija tržište [1]. Tržište kao mehanizam razmene podrazumeva nulte transakcione troškove da bi odbacivalo optimalne ekonomske učinke. Međutim, realnost je da transakcioni troškovi postoje i da deformišu funkciju tržišta kao mehanizma razmene. Kako bi se ublažilo negativno dejstvo transakcionih troškova, nastaju alternativne institucije putem kojih se obavljaju transakcije.

Celokupna evolucija ekonomske organizacije kapitalizma rezultat je nastojanja da se ekonomiče transakcionim troškovima. Značajnu odrednicu te evolucije predstavlja razvoj kapitalističke firme kao upravljačke strukture. Firme su kao organizacioni oblik efikasnije od određenih tipova tržišta u ekonomisanju transakcionim troškovima. U takva tržišta Vilijamson ubraja tržište međuproizvoda i tržište kapitala [22, prema: 8, str. 97-99].

Uloga tržišta međuproizvoda je značajno smanjena u savremenoj privredi. Nekada međusobno nezavisni preprodavci, proizvođači jednog proizvoda različitog stepena obrade, udruženi su u jedinstvene firme u većini industrija. Istovremeno sa njihovim udruživanjem u firme, njihove ranije tržišne relacije zamenjivane su organizacionim relacijama. Jedinstveni menadžment, pre nego tržište, sada objedinjuje njihove aktivnosti. Razlozi ovakve evolucije industrijske strukture, po Vilijamsonu, nalaze se u postojanju prethodnih i naknadnih transakcionih troškova, koji se javljaju između razjedinjenih proizvođačkih i trogovačkih jedinica. Ukoliko tržišta posreduju između radnika ili faza proizvodnje, prethodni transakcioni troškovi vezani su za pregovaranje i sklapanje ugovora. Pregovaranje može biti problematično, usled uticaja asimetrije u informacijama, koju pojedine pregovaračke strane mogu da premoste samo uz velike troškove. S obzirom na pomenuti oportunizam aktera, problem je još više izražen. Pisanje ugovora koji mora da pokriva veliki broj mogućih situacija takođe može da bude problematično, i da poveća trošak transakcije, usled ograničene racionalnosti pojedinaca. Naknadni transakcioni troškovi na tržištu međuproizvoda obuhvataju izvršenje ugovora i mogućeg rešavanja sporova. I ovde ograničena racionalnost i oportunizam doprinose neizvesnosti i poskupljuju povezivanje radnika ili faza proizvodnje putem tržišne medijacije. Tržište međuproizvoda predstavlja skup način organizovanja ekonomske aktivnosti, usled postojanja prethodnih i naknadnih transakcionih troškova.

Tržište kapitala takođe je neefikasno u ekonomisanju transakcionim troškovima. Problem uticaja informacija posebno se zaoštrava na

savremenom tržištu kapitala, usled razdvajanja vlasništva od kontrole. Vlasnici kapitala imaju slabu kontrolu nad svojim ulaganjima, dok menadžeri raspolažu svojevrsnim monopolom nad informacijama. Rezultat toga je da finansijski kapital investitora nije alociran u skladu sa svojom najprofitabilnijom upotrebom. Usled neadekvatno postavljenih odnosa transaktora - vlasnika i upravljačkih struktura - na tržištu kapitala javljaju se visoki transakcioni troškovi kontrole ulaganja. Njihovo postojanje deformiše optimalnu alokaciju kapitala, što ukazuje da tržište kapitala, u savremenim uslovima ne predstavlja najefikasniji način alokacije resursa.

Prednosti firme u odnosu na pomenuta tržišta, sastoje se u sledećem [21, str. 40; prema: 8, str. 99]:

1. Interna organizacija ekonomična je u pogledu znanja potrebnog za pisanje dugoročnih ugovora.
2. Interna organizacija kontroliše oportunitizam članova organizacije.
3. Interni kapaciteti za nadzor unutar organizacije premošćavaju problem asimetrije informacija.
4. Neizvesnost je redukovana.
5. Unapređuje se "atmosfera trgovanja".

Firme, dakle, pored tržišta predstavljaju kapitalističku instituciju kojom se ekonomiče transakcionim troškovima. Nasuprot tržišta, firme predstavljaju manje ili više hijerarhijski ustrojenu upravljačku strukturu. Evolucija kapitalističke organizacije manifestovala se kroz razvoj sukcesivnih oblika firmi kao upravljačkih struktura: centralizovanih ili unitarnih korporacija i multidivizionálnih organizacija. Pri tome, za ekonomisanje transakcionim troškovima manje je važna činjenica da su pomenute vrste firmi pravna lica sa određenim karakteristikama, od njihove interne organizacije.

Centralizovane ili unitarne korporacije su institucionalna inovacija nastala u SAD, polovinom 19. veka, prvi put primenjena u organizaciji železnice. Potreba za dužim železničkim linijama uslovlila je organizacionu promenu u ovoj delatnosti, koja se do tada sastojala od manjih preduzeća koja su upravljala kraćim linijama. Postojanje brojnih međusobno nezavisnih jedinica na železnici uslovlilo je probleme (i troškove) ugovaranja, vezane za korišćenje i održavanje opreme, prilagođavanje na moguće nepredviđene događaje, pripisivanje odgovornosti za pritužbe klijenata, probleme ugovaranja usluga potrošača sa brojnim isporučiocima usluge itd. Operativno funkcionisanje železnice zahtevalo je vrstu ekonomske organizacije koja bi zamenila tržišne relacije između brojnih, nezavisnih jedinica. Stvorena je velika organizacija sa administrativnom koordinacijom

Tržište i institucije kao komplementarni ekonomski mehanizmi
– pristup nove institucionalne ekonomije

---

aktivnosti na železnici, namesto tržišnog usmeravanja. Ta je organizacija imala hijerarhijski karakter, jer su je činili različiti nivoi menadžmenta. Menadžeri na terenu kontrolisali su dnevne aktivnosti na širokom geografskom području. Viši slojevi menadžera imaju zadatak da nadgledaju, koordiniraju i procenjuju rad menadžmenta uposlenog na terenu. Formulirane su i nove interne administrativne procedure. Tako je stvorena prva administrativno upravljana hijerarhijska struktura u američkom biznisu [23, str. 275].

Već u toku dvadesetih godina dvadesetog veka, unitarna korporacija se suočila sa organizacionim teškoćama. Deo problema proizilazio je iz ograničene racionalnosti menadžera. Poslovanje firmi se u toj meri usložnilo da top menadžment više nije bio u stanju da se sa jedne strane bavi strateškim pitanjima i da upravlja tekućim poslovanjem preduzeća, s druge strane. Deo problema izvirao je i iz oportunističkog ponašanja menadžera pojedinih sektora, koji su nastojali da nametnu sektorske ciljeve celini preduzeća. Nemogućnost upravljanja, izazvana pomenutim faktorima, nadomešćena je pronalaskom nove, multidivizionalne upravljačke strukture. Ona je podrazumevala komponovanje firme od nekoliko poluatonomnih organizacionih jedinica (uglavnom profitnih centara), organizovanih po proizvodnim, brend- ili geografskim linijama. Poslovanjem svake od jedinica upravljano je nezavisno. Međutim, element centralizma nije izostao, kroz stvaranje "glavne kancelarije", koja se sastoji od moćnih visokih rukovodilaca i njima pridruženih savetnika. Ovo telo nadgleda efikasnost organizacionih jedinica, alokira resurse između njih i istovremeno sprovodi strateško planiranje. Ključni uticaj na efikasnosti proizilazi iz oslobađanja top menadžmenta obaveze da se bavi rutinskim, operativnim aspektima poslovanja (koja su prepuštena organizacionim jedinicama) i fokusira se na strateška pitanja. Kao posledica takve organizacije, novčani tokovi se mogu preusmeravati između jedinica administrativnim putem od strane centralne uprave, kako bi se najprofitabilnije upotrebili. Na taj način, multidivizionalna korporacija se ponaša kao svojevrсно "mini tržište kapitala" [23, str. 280-281].

Ispostavilo se da je pronađena upravljačka struktura koja može da ekonomiče i ograničenom racionalnošću top menadžmenta, i oportunizmom menadžera nižih nivoa. Takav oblik organizacije predstavljao je tehniku za uspešno upravljanje različitim, ali srodnim i međusobno povezanim poslovnim linijama. Vremenom je upotreba multidivizionalne organizacije proširena i na upravljanje resursima između manje povezanih linija poslovanja. Proširenje pomenute tehnike, otelotvoreno je u konglomeratu, kao izdanku multidivizionalne organizacije. Koristeći prednosti

multidivizionalne organizacije, konglomerat upravlja diverzifikovanim resursima i manje povezanim poslovnim linijama [23, str. 288]. Drugi vid ekstenzije multidivizionalne strukture su multinacionalna preduzeća. Tu se prednosti ovog načina organizacije koriste u procesu upravljanja poslovanjem u inostranstvu [23, str. 291].

Vilijamson je rezervisan prema antimonopolskoj politici. Ne ignorišući postojanje strateških, monopolskih motiva, on ocenjuje da u krajnjoj liniji velike korporacije rade u društvenom interesu, jer predstavljaju savremena sredstva za ekonomisanje transakcionim troškovima. Neodmereno sprečavanje stvaranja takvih organizacionih struktura remeti prilagođavanje društva zahtevima za redukciju transakcionih troškova. Odricanje od usluga takvih upravljačkih struktura imao bi za posledicu ekonomsku neefikasnost i pogrešnu alokaciju ekonomskih resursa. Stoga, aktivnosti na stvaranju velikih korporacija u principu ne treba ometati društvenom intervencijom [10, str. 55].

Shodno izloženom, evolucija kapitalističkog poretka proizvela je razne oblike netržišnih institucija. Među njima su posebno značajne hijerarhijski ustrojene kapitalističke korporacije. One su nezamenljivi instrument ekonomisanja transakcionim troškovima u savremenim uslovima. U tom smislu, realna je postavka o komplementarnosti tržišta i pomenutih institucija u koordinisanju ekonomske aktivnosti u društvu.

Zaključak

Tržište nije jedini mehanizam ekonomske racionalnosti. Teza o društvenim institucijama kao komplementarnom mehanizmu ekonomske koordinacije datira još od začetaka institucionalizma. Tako je Komons posmatrao tržište kao društveno oblikovanu tvorevinu, u koju se neprekidno ubrizgavaju nova radna pravila (institucije), kako bi se ublažili konflikti u transakcijama i obezbedila pravedna raspodela tereta i koristi proizvodnje društvenog bogatstva. Kouzova teorema sugeriše da tržišna alokacija isporučuje efikasnu alokaciju svojinskih prava (i njima definisanih resursa) jedino u odsustvu transakcionih troškova. U uslovima postojanja transakcionih troškova nastaju alternativni mehanizmi alokacije svojinskih prava. Novi institucionalizam istražuje međuzavisnost svojinskih institucija, transakcionih troškova i alokacije resursa. Jedino onaj sklop institucija, koji obezbeđuje stabilna i dobro zaštićena svojinska prava, vodi ka redukciji transakcionih troškova i približava alokaciju resursa optimalnom obrascu. Poseban pravac u okviru nove institucionalne ekonomije, Vilijamsonova teorija transakcionih troškova, istražuje načine ekonomisanja transakcionim

**Tržište i institucije kao komplementarni ekonomski mehanizmi
– pristup nove institucionalne ekonomije**

---

troškovima u društvu. Transakcioni troškovi proizvod su ograničene racionalnosti i oportunističkog ponašanja aktera. Oni ometaju i poskuplju proces ugovaranja između ekonomskih aktera. Postoje alternativne upravljačke strukture koje služe ekonomisanju transakcionim troškovima: tržište i netržišne institucije. Evolucija kapitalističkog poretka dobrim delom posvećena je iznalaženju institucionalnih rešenja kojima bi se nadomestila nemogućnost tržišta da se nosi sa određenim vrstama transakcionih troškova. Rezultat pomenute društveno-ekonomske evolucije su hijerarhijski ustrojene upravljačke strukture – firme. Razvoj ovog institucionalnog aranžmana tekao je kroz sukcesiju centralističke i multidivizionalne korporacije. Model multidivizionalnog upravljanja proširen je na heterogene delatnosti, kroz organizacionu formu konglomerata, kao i na upravljanje poslovanjem u inostranstvu, unutar multinacionalnih korporacija.

Literatura

1. Ankarloo, Daniel and Giulio Palermo. *Anti – Williamson: a Marxian Critique of New Institutional Economics*, Cambridge Journal of Economics, 18, 2004.
2. Clark, John Maurice. *Economics and Modern Psychology, I and II*, Journal of Political Economy, 26, 1918.
3. Coase, Ronald. *The Nature of The Firm*, *Economica*, No. 4, 1937.
4. Coase, Ronald. *The Problem of Social Cost*, Journal of Law and Economics, Vol. 3, October 1960.
5. Commons, John. *Institutional Economics*, American Economic Review, December 1931.
6. Commons, John. *Legal Foundations of Capitalism*, Madison: University of Wisconsin Press, 1968 (1924).
7. Commons, John. *Institutional Economics – its Place in Political Economy*, New Brunswick, New Jersey: Transaction Publishers, 1990 (1934).
8. Dugger, William. *The Transaction Cost Analysis of Oliver E. Williamson: A New Synthesis?*, Journal of Economic Issues, Vol 17, No. 1, 1983, str. 95.
9. Jovanović, Aleksandra. *Ronald Coase*, Ekonomski anali, No. 161, 2004.
10. Kemp, Thomas. *Of Transactions and Transaction Costs: Uncertainty, Policy, and the Process of Law in the Thought of Commons and Williamson*, Journal of Economic Issues, Vol. 40, No. 1, 2006.
11. Mitrović, Branislav i Zoran Stefanović. *Metodološke razlike i teorijski pristupi tranziciji neoinstitucionalne i neoklasične ekonomije*, Jugoslovensko bankarstvo, 5-6/2002a
12. Mitrović, Branislav i Zoran Stefanović. *Neoinstitucionalna ekonomija i tranzicija*, Računovodstvo, 7-8/2002b
13. Pejovich, Svetozar. *The Economics of Property Rights*, Cheltenham UK, Northampton, USA, 2001.

14. Pejovich, Svetozar. *Private Property – A Prerequisite for Classical Capitalism*, Paper prepared for the Conference on *The Roots of Capitalism*, Hayek Institute, Vienna, October 2005.
15. Rutherford, Malcolm. *Understanding Institutional Economics: 1918 – 1929*, Journal of History of Economic Thought, Vol. 22, No. 3, 2000.
16. Stefanović, Zoran. *Specifična uloga države u institucionalnoj tranziciji privrede Srbije*, Ekonomske teme, 4/2002
17. Stefanović, Zoran. *The Role of Institutions in the Process of Postsocialist Transformation*, in: Upravlenski, informacioni i marketingovi aspekti na iekonomičeskoto razvitie na balkanskite strani, Universitet za nacionalno i svetovno stopanstvo, Sofija, 2005a
18. Stefanović, Zoran. *Interdependence of Property Rights, Entrepreneurship and Innovative Activities in Transition Economies*, Economic Themes, 6/2005b.
19. Vanberg, Viktor. *Institutional Evolution through Purposeful Selection: The Constitutional Economics of John R. Commons*, Constitutional Political Economy, 8, 1997.
20. Veljanovski, Cento. *The Coase Theorems and Economic Theory of Markets and Law*, Kyklos, Vol 35, Fasc. 1, 1982.
21. Williamson, Oliver, *Markets and Hierarchies*, New York, Free Press, 1975.
22. Williamson, Oliver. *The Modern Corporation: Origins, Evolution, Attributes*, Journal of Economic Literature 19, 1981.
23. Williamson, Oliver. *Economic Institutions of Capitalism*, New York: Collier Macmillan Publishers, 1985.
24. Williamson, Oliver. *The Economics of Governance*, in: Langlois, Richard (ed.), *Economics as a Process: Essays in New Institutional Economics*, Cambridge: Cambridge University Press, 1986.

MARKET AND INSTITUTIONS: COMPLEMENTARY ECONOMIC MECHANISMS – THE APPROACH OF NEW INSTITUTIONAL ECONOMICS

Abstract: Economic orthodoxy conceives market as universal and superior mechanism of economic rationality. Institutional economics challenges this position. Existence of transaction costs disturbs market allocation of resources and generates demand for non–market institutions. The approach to institutions as participators in resource allocation is affirmed in new institutional economics. The present paper makes an insight into the genesis and contemporary contributions to aforementioned approach within this school of thought.

Key words: market, institutions, transaction costs, new institutional economics.